

# Ανθρώπινα δικαιώματα και μειονοτικός λόγος στην Ελλάδα

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

Είναι πράγματι δύσκολο εμπειρικά, επισφαλές πολιτικά αλλά και αναπόδραστο θεωρητικά να δοθεί μια καταφατική απάντηση στο ερώτημα που επιχειρεί να συνθέσει τις λέξεις του τίτλου: *ανθρώπινα δικαιώματα και μειονοτικός λόγος*.

*Ποιος λόγος;*

Η σειρά των ερωτημάτων θα ήταν περίπου ως εξής: *Υπάρχει μειονοτικός λόγος στην Ελλάδα; Σε περίπτωση άρνησης το θέμα δεν τίθεται. Σε περίπτωση κατάφασης, το ερώτημα που έπεται αφορά στη μορφή του και ασφαλώς στο περιεχόμενό του, κάτι που καταρχήν μας επιτρέπει να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «μειονοτικός λόγος» με δύο έννοιες: πρώτον, λόγος ως αιτία, ως πρόβλημα, ως εκείνο που αγγλικά θα αποκαλούσαμε *minority cause* (c), ας πούμε το μειονοτικό ζήτημα, και δεύτερον, λόγος (d), με την έννοια της γλωσσικής εκφοράς του ζητήματος, δηλαδή της άρθρωσης του μειονοτικού λόγου (c), το *discourse* των μειονοτήτων (d). Είναι προφανές ότι ο μειονοτικός λόγος (c) ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο και ο (d) στη μορφή της έννοιας της μειονότητας. Λιγότερο προφανές, πάντως δεδομένο για να στοιχειοθετηθεί η επιστημολογική βάση αυτής της μελέτης, είναι ότι αφενός μεν, το περιεχόμενο δρα καθοριστικά ως προς τη μορφή του μειονοτικού λόγου, αλλά και ότι αφετέρου, η μορφή βρίσκεται σε μια θέση διαρκούς σχετικής αυτονομίας από το περιεχόμενο. Σε δεδομένες στιγμές εκφοράς του λόγου (d), η μορφή είναι σε θέση να επιδράσει καθοριστικά ως προς την *a posteriori* διαμόρφωση του (c). Ο μειονοτικός λοιπόν λόγος, υπό την ευρεία έννοια που καλύπτει τις δύο εκφάνσεις του, είναι εξ ορισμού κινητικός, μη στατικός και άρα δύσκολα, κατά την άποψή μας αδύνατα, τυποποιήσιμος. Τούτο δεν σημαίνει ότι είμαστε κατ' ανάγκη αντίθετοι σε οποιαδήποτε προσπάθεια τυπολογίας των μειονοτήτων. Η τυπολογία των μειονοτήτων είναι αναγκαία για την πολιτική επιστήμη, τη στατιστική κ.τ.λ., γιατί ακριβώς οριοθετεί εμπειρικά εντοπίσιμα φαινόμενα. Παρόλ' αυτά, η τυπολογία είναι μόνο κατά προσέγγιση ακριβής, διότι η επεξεργασία των εμπειρικά εντοπίσιμων φαινομένων (γλώσσα, θρησκεία, πολιτισμός, εκφρασμένη εθνική*

συνείδηση), τα οποία αναφέρονται στη συλλογικότητα, δεν αποκλείει το αναπόδραστο γεγονός των ατομικών παρεκκλίσεων και εξαιρέσεων. Λόγου χάρη, η λογική πρόταση «οι Έλληνες είναι χριστιανοί ορθόδοξοι» είναι λάθος και αυτό όχι μόνο γιατί υπάρχουν Έλληνες μουσουλμάνοι<sup>1</sup> –κάτι που ανταποκρίνεται τόσο στη νομική τους αναγνώριση αλλά και στην τυπολογία τους ως θρησκευτική μειονότητα– αλλά γιατί υπάρχουν Έλληνες που είναι άθεοι. Ακολουθώντας τον ίδιο συλλογισμό, μπορούμε να επικαλεστούμε ότι η πρόταση «η μειονότητα της Δυτικής Θράκης είναι μουσουλμανική» είναι μόνο κατά προσέγγιση ορθή διότι υπάρχουν μειονοτικοί που είναι επίσης άθεοι. Το πιο προβληματικό όμως ζήτημα με την τυπολογία ή τυποποίηση, είναι ακριβώς ότι η ίδια συνιστά μια ουσιαστική παράμετρο που όχι μόνο δεν λειτουργεί έξω ή πέρα από τις εσωτερικές αιτιότητες του μειονοτικού λόγου με την ευρεία έννοια, αλλά εκ των υστέρων έρχεται να επηρεάσει και την ίδια την εκφορά του (c). Το γεγονός ότι η μειονότητα της Δυτικής Θράκης αναγνωρίζεται ως θρησκευτική –άρα και τυποποιείται ως τέτοια από την ελληνική διοίκηση– δημιουργεί αναπόδραστα μια διεκδίκηση η οποία είναι προσδιοριστική του μειονοτικού λόγου με την ευρεία έννοια: τη διεκδίκηση του εθνικού ή εθνοτικού χαρακτήρα της μειονότητας. Αυτή η διεκδίκηση αποκτά υλική βάση, ακριβώς λόγω της θεσμοποιημένης τυπολογίας που έχει νομικά κατοχυρωθεί στη Συνθήκη της Λωζάννης. Διότι εάν η ελληνική διοίκηση είχε αναγνωρίσει τη μειονότητα ως εθνική, ή αν σε τελευταία ανάλυση ήταν αδιάφορη ως προς την άρθρωση ενός μειονοτικού λόγου με εθνική ή εθνοτική συνείδηση, η εν λόγω διεκδίκηση, που στις μέρες μας είναι και το θεμελιώδες συστατικό του λόγου (d) της μειονότητας της Θράκης, δεν θα είχε λόγο ύπαρξης. Ο μειονοτικός λόγος, με την ευρεία έννοια, είναι λοιπόν –ανάμεσα στα άλλα– συνάρτηση και αποτέλεσμα της ιδεολογίας της τυπολογίας που επιβάλλεται από τη διοίκηση.

*Οι δύο διαδρομές του μειονοτικού λόγου*

Όσο και αν, λοιπόν, ο μειονοτικός λόγος παραπέμπει σε συλλογικές συμπεριφορές ομαδώσεων, δεν άρει την, σε τε-

λευταία ανάλυση, πιθανή δυνατότητα απόκλισης του ατόμου ή κάποιων ατόμων από τη συλλογική μειονοτική συμπεριφορά που προσδιορίζει την ομάδα. Η διαδικασία αυτή είναι αμφίδρομη.

#### Απόκλιση από τη μειονότητα

Η μια διαδρομή που ακολουθείται είναι απόκλιση από τη μειονότητα. Είναι τέτοιες οι φυγόκεντρες δυνάμεις που δημιουργούνται μέσα στα σύγχρονα εθνικά κράτη που πολλές φορές καθίσταται δυσβάσταχτη η μειονοτική ταυτότητα, ακόμη και αν αυτή δεν διώκεται: συσσώρευση κεφαλαίου, αστικοποίηση σημαντικών μερικών πληθυσμού της υπαίθρου, υπερεθνική πολιτιστική ομογενοποίηση και ειδικότερα, σύμφωνα με υπερατλαντικά πρότυπα, παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, κ.τ.λ. Τέτοιες διαδικασίες, που αντικειμενικά λαμβάνουν χώρα στα ευρωπαϊκά κράτη, έχουν σαν αποτέλεσμα το μαρasmus των μειονοτικών ταυτοτήτων και άρα την πλήρη ενσωμάτωση του μειονοτικού λόγου στον εθνικό. Πολλές ετερότητες αφομοιώθηκαν και ακόμη αφομοιώνονται<sup>2</sup>. Στην Ελλάδα μια τέτοια διαδικασία έχει ήδη ολοκληρωθεί σε επίπεδο συνείδησης για την πλειοψηφία των αλλόγλωσσων πληθυσμών, με εξαίρεση τη μειονότητα της Δυτικής Θράκης και ένα μικρό αλλά υπολογίσιμο για τα τοπικά δεδομένα τμήμα σλαβόφωνων Μακεδόνων της Δυτικής Μακεδονίας. Σε ό,τι αφορά αποκλειστικά τα πολιτιστικά δρώμενα, η χρήση μειονοτικών ή λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών αρχίζει αισθητά να περιορίζεται σε υψηλές ηλικίες, με αποτέλεσμα γλώσσες όπως τα αρβανίτικα και λιγότερο τα βλάχικα –εάν όχι να τελούν υπό εξαφάνιση– σίγουρα να παρακμάζουν.

#### Απόκλιση προς τη μειονότητα

Η δεύτερη διαδρομή που ακολουθείται είναι απόκλιση προς τη μειονότητα. Παρατηρείται μια αναβίωση της περιφερειακής ταυτότητας, η οποία αρχίζει και λειτουργεί σαν ένα κέντρο έλξης για άτομα που (θεωρούν ότι) έλκουν την καταγωγή τους από αυτή, καθώς και μια αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για την τοπική παράδοση και πολιτισμό. Μια τέτοια κατάσταση φαίνεται να αντικατοπτρίζει την θέληση αυτού του «μικρού αλλά υπολογίσιμου για τα τοπικά δεδομένα τμήματος των Σλαβόφωνων» περισσότερο της Δυτικής και λιγότερο της Κεντρικής Μακεδονίας, αλλά και όχι ασήμαντων πληθυσμών Βλάχων ή Αρβανιτών. Να τονίσουμε ότι τίποτε δεν εμποδίζει τη συνύπαρξη των δύο τάσεων μέσα σε διαφορετικές μερίδες των πληθυσμών, κάτι που άλλωστε φαίνεται να επιβεβαιώνεται σε όλες τις περιπτώσεις για τις οποίες έγινε λόγος. Σημαντικό κομμάτι πληθυσμών ακολουθεί την πορεία της συνεχούς και σταδιακής αποστασιοποίησης από τα ιδιαίτερα πολιτιστικά δρώμενα της περιοχής του, ενώ άλλο δείχνει μια αύξουσα διάθεση ενεργοποίησης στην κατεύθυνση της διαφύλαξης και προώθησης των ιδιαίτερων χαρα-

κτηριστικών του. Παρόλ' αυτά, μόνο οριακά μπορούμε να πούμε ότι ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, στοιχειοθετείται μειονοτικός λόγος, με την έννοια που τον οριοθετήσαμε προηγουμένως. Διότι σε όλες τις περιπτώσεις, φαίνεται να εκλείπει ένα στοιχείο που είναι αναπόφευκτο συστατικό του τελευταίου: η διεκδίκηση. Για να υπάρχει μειονότητα, πρέπει να υπάρχει διεκδίκηση.

Σε πρώτη φάση, έχουμε διεκδίκηση *αναγνώρισης* του πραγματικού –του γεγονότος ότι η μειονότητα όντως υπάρχει– από το νομικό και θεσμικό πλαίσιο του κράτους. Σε δεύτερη φάση έχουμε, διεκδίκηση *προστασίας*. Η διεκδίκηση της προστασίας είναι η αυτοαναγνώριση της κοινωνικής μειονεξίας. Προστατεύεται ο αδύνατος, άρα η ομάδα, διεκδικώντας αυτή την προστασία, αναγνωρίζει την ίδια της την αδυναμία, διότι κρίνει πως η ύπαρξή της απειλείται ευθέως από αφομοιωτικές πολιτικές.

Η διαδρομή λοιπόν προς τη μειονότητα εγκλείει σχηματικά δύο φάσεις: την αναγνώριση και την προστασία. Σε ό,τι αφορά την προστασία, τα πράγματα δείχνουν να είναι σαφή. Από τη στιγμή που υπάρχει διεκδίκηση προστασίας, υπάρχει μειονοτικός λόγος. Το γεγονός ότι η μειονότητα της Δυτικής Θράκης ζητά μια αναβάθμιση του καθεστώτος της μειονοτικής εκπαίδευσης, συνιστά μειονοτικό λόγο (c). Η εκφορά του (c) από τους φορείς της μειονότητας, εν προκειμένω είναι αδιάφορη. Μπορεί να αρκείται σε υπομνήματα προς τη διοίκηση ή μπορεί να παίρνει πιο ριζοσπαστικές ή και παραβατικές μορφές, κάτι που άλλωστε έχει προσφάτως γίνει. (Μειονοτικοί φορείς το 1994 έκαψαν τα νέα βιβλία της μειονότητας που είχε επεξεργαστεί το Υπουργείο Παιδείας).

Η κατάσταση εμπλέκεται κάπως περισσότερο με την πρώτη φάση της διαδρομής προς τη μειονότητα: με την αναγνώριση. Και εδώ πρέπει πάλι να διακρίνουμε δύο περιπτώσεις. Ας πάρουμε αυτή που θεωρούμε ότι στοιχειοθετεί μειονοτικό λόγο. Και αυτή είναι η ρητά εκφρασμένη βούληση της θεσμοποίησης της μειονοτικής ύπαρξης. Εδώ μπορούμε να κάνουμε λόγο για τρεις παραλλαγές. Η πλέον επίσημη παραλλαγή αυτής της θεσμοποίησης είναι το Σύνταγμα. Σειρά ευρωπαϊκών Συνταγμάτων είτε αναγνωρίζουν τον πολυεθνικό χαρακτήρα των κρατών, είτε θεσπίζουν καθεστώτα εδαφικής ή πολιτικής αυτονομίας για μειονότητες, είτε με την ευρεία έννοια κάνουν λόγο για κατοχύρωση της ταυτότητας συγκεκριμένων μειονοτικών ομάδων, μέσω της αναγνώρισης των γλωσσών τους κ.τ.λ. Η δεύτερη παραλλαγή της αναγνώρισης μειονότητας είναι η διεθνής πολυμερής ή διμερής σύμβαση, η οποία δημιουργεί τις περισσότερες φορές αμφοτεροβαρείς υποχρεώσεις στα συμβαλλόμενα μέρη να προστατεύουν αμοιβαία τις μειονότητες στα εδάφη τους<sup>3</sup>. Η περίπτωση της μειονότητας της Δυτικής Θράκης εμπίπτει σε αυτή την περίπτωση. Τρίτη παραλλαγή θεσμοποίησης της μειονοτικής αναγνώρισης είναι πολύ απλά η νομική αναγνώ-

ριση της μειονότητας από πράξη εσωτερικού δικαίου (π.χ. δημιουργία μειονοτικής εκπαίδευσης).

Το ότι μια μειονότητα διεκδικεί να αναγνωρισθεί σύμφωνα με τα παραπάνω, συνιστά ανεπιφύλακτα μειονοτικό λόγο, ο οποίος ποικίλλει ως προς το περιεχόμενο (c), την εκφορά του (d), και τέλος ως προς τους δέκτες του. Καταρχήν δέκτης του μειονοτικού λόγου μπορεί να είναι το κράτος. Διαδικασία απολύτως λογική και σύμφωνη με τις θεμελιώδεις αρχές της κυριαρχίας: το κράτος είναι αυτό που, σε τελευταία ανάλυση, αποφασίζει και άρα σε αυτό αναφέρονται οι μειονοτικές διεκδικήσεις, διότι αυτό παραχωρεί δικαιώματα. Όμως το κράτος δεν είναι, και ουσιαστικά ποτέ δεν ήταν, ούτε ο αποκλειστικός ούτε ο πρώτος δέκτης του μειονοτικού λόγου.



Σπανίως οι μειονότητες λύνουν *απευθείας* τις διαφορές τους με το κράτος. Τις περισσότερες φορές επενέβαινε – και με μεγαλύτερη ένταση στις μέρες μας επεμβαίνει – η διεθνής κοινότητα. Το διεθνές δίκαιο, από τη στιγμή της γέννησής του ασχολείται με την προστασία των μειονοτήτων<sup>4</sup>. Εκλεκτό σημείο αναφοράς του μειονοτικού λόγου στις μέρες μας, σχηματικά μετά το 1989, είναι η Ευρώπη. Και ειδικότερα, οι περιφερειακοί οργανισμοί και μηχανισμοί της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και διαφύλαξης της ασφάλειας: το Συμβούλιο της Ευρώπης και ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ). Ο μειονοτικός λόγος, μέσω της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης με την ευρεία έννοια, *ηθικοποιείται*. Από λόγος εθνικής αποσταθεροποίησης καθίσταται λόγος ασφάλειας, ειρήνης και συνεργασίας. Από λόγος διακρίσεων καθίσταται λόγος δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τέλος, από λόγος εκστρατείας πολιτιστικής ομογενοποίησης, καθίσταται λόγος διάσωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς της ηπείρου<sup>5</sup>.

Οι Έλληνες μειονοτικοί σκοπούν στην Ευρώπη, επιχειρώντας να νομιμοποιήσουν τις διεκδικήσεις τους μέσω των προηγούμενων μηχανισμών και θεσμών. Σειρά προσφυγών

στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από άτομα που ανήκουν σε μειονότητες, και ως επί το πλείστον από μουσουλμάνους της Θράκης, σλαβόφωνους Μακεδόνες, (αλλά και μάρτυρες του Ιεχωβά ή καθολικούς) και η εν μέρει δικαίωσή τους, δείχνει ότι ο μειονοτικός λόγος στην Ελλάδα στρέφεται προς την Ευρώπη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, διότι προφανώς στην Ελλάδα δεν εισακούεται. Η παρουσία επίσης Ελλήνων μειονοτικών, και συγκεκριμένα των δύο πρώτων ομάδων για τις οποίες κάναμε λόγο, στις συνδιασκέψεις του ΟΑΣΕ, αποτελεί ακόμη μια ένδειξη ότι ο μειονοτικός λόγος στην Ελλάδα ζητά, μέσω της Ευρώπης, την αναγνώρισή του.

*Ο μειονοτικός λόγος ανάμεσα στη διεκδίκηση της διαφοράς*

#### και την αξίωση της αδιαφορίας

Καθιστά όμως σε όλες τις περιπτώσεις, η απόκλιση προς τη μειονότητα, έκφραση μειονοτικού λόγου; Η απάντηση εδώ είναι αρνητική. Και αυτό συμβαίνει διότι δεν πληρούνται πάντα οι δύο προϋποθέσεις ύπαρξης του μειονοτικού λόγου, που είναι η διεκδίκηση αναγνώρισης και προστασίας. Το ερώτημα το οποίο λοιπόν τίθεται είναι εάν μπορεί να υπάρχει απόκλιση προς την ομάδα χωρίς τη συνδρομή των δύο αυτών προϋποθέσεων. Η θέση μας σχηματικά είναι η εξής: δεν τίθεται ζήτημα μειονοτικού λόγου όταν πολύ απλά, κάποιοι άνθρωποι επιζητούν την *έκφραση* χαρακτηριστικών που σαν τέτοια μπορούν να θεωρηθούν μειονοτικά. Και τούτο αποκτά βαρύνουσα σημασία στην περίπτωση μειονοτικών γλωσσών. Η ύπαρξη μειονοτικών γλωσσών δεν καθιστά μηχανιστικά υπαρκτή και δεδομένη τη γλωσσική μειονότητα. Διότι υπάρχουν άνθρωποι που μιλούν μειονοτικές γλώσσες, οι οποίοι δεν επιζητούν τίποτε, ή τουλάχιστον τίποτε περισσότερο από να τις μιλούν ελεύθερα. Αλλά το να μιλά κάποιος ελεύθερα τη μητρική του γλώσσα είναι μειονοτικό δικαίωμα; Ή το να μην θέτει το κράτος εμπόδια ως προς τη χρήση μιας γλώσσας είναι μειονοτικό δικαίωμα; Ασφαλώς και όχι. Άρα,

πριν και έξω από τη φάση της επίσημης νομικής αναγνώρισης και θεσμοποίησης, για την οποία κάναμε λόγο προηγουμένως, (π.χ. δημιουργία εκπαίδευσης στη μειονοτική ή της μειονοτικής γλώσσας), υπάρχει μια άλλη, εντελώς διαφοροποιημένη διαδικασία «διεκδίκησης», η οποία δεν είναι αυτή της *διαφοράς*, αλλά της *αδιαφορίας*: «*αφήστε μας ήσυχους να μιλάμε τη γλώσσα που ξέρουμε, να ασχολούμαστε με τη διάσωση της, να φτιάχνουμε συλλόγους να την προάγουμε, κ.τ.λ.*». Και αυτό αρκεί. Σε αυτή την προβληματική εντάσσονται, πιστεύουμε, και οι περισσότεροι των ομιλητών μειονοτικών γλωσσών στην Ελλάδα. Και αναφερόμαστε καταρχήν στη συντριπτική πλειοψηφία των βλαχόφωνων κι αρβανιτών, που μιλούν αρβανίτικα ή βλάχικα. Επίσης, το σημαντικότερο, εκτιμούμε, τμήμα των σλαβόφωνων Μακεδόνων κι ειδικά αυτό, (με εξαίρεση το μικρό αλλά υπολογίσιμο κομμάτι, για το οποίο κάναμε λόγο), αρκείται στην *αξίωση της αδιαφορίας*.

Στην προηγούμενη λοιπόν περίπτωση, βλέπουμε πως αυτή η κεντρομόλος διαδρομή προς την ομάδα δεν συνιστά μειονοτικό λόγο, ούτε ως προς το περιεχόμενο ούτε ως προς τη μορφή της. Παρόλ' αυτά, η μορφή μπορεί να παραπέμψει εκ πρώτης όψεως σε μειονοτική συμπεριφορά, καθώς είναι μια ενεργοποίηση στην κατεύθυνση χρήσης της μειονοτικής γλώσσας. Όμως, αυτή ακριβώς η ενεργοποίηση, δεν συνιστά άσκηση κάποιου ειδικού μειονοτικού δικαιώματος, διότι σε ένα κράτος δικαίου καλύπτεται από το δεοντολογικό πλαίσιο προστασίας του ατομικού και θεμελιώδους – και άρα γενικού και όχι ειδικού μειονοτικού – δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης, συνταγματικώς (Άρθρο 14 του Συντάγματος του 1975) και διεθνώς κατοχυρωμένου (Άρθρο 10 της Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου). Είναι προφανές ότι από τη στιγμή που καθένας είναι ελεύθερος να εκφράζει τους στοχασμούς του, είναι και ελεύθερος να τους εκφράζει στη γλώσσα που αυτός σκοπεί.

Εν κατακλείδι, θεωρούμε πως ο μειονοτικός λόγος στην Ελλάδα, από την άποψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μόνο, οριοθετείται από μια συνεχή κινητικότητα ανάμεσα στη *διαφορά* και την *αδιαφορία*. Και τονίζουμε ότι οι προηγούμενες σκέψεις προφανώς και δεν αποσκοπούν στο να φυλακίσουν την ευρύτερη κοινωνική θεωρία στα πλαίσια αυτού που εμείς θεωρήσαμε ως προσδιοριστικό της μειονότητας για το δίκαιο, δηλαδή την διεκδίκηση αναγνώρισης και προστασίας. Για να ερευνηθούν και να επεξεργασθούν τα πολύπλοκα διαπολιτισμικά δρώμενα στις σύγχρονες κοινωνίες, αρκούν και άλλες ενδείξεις προκειμένου να στοιχειοθετηθεί μειονοτικός λόγος. Οι κοινωνικές επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία, η γλωσσολογία, η εθνολογία, η λαογραφία, η ανθρωπολογία, η πολιτική γεωγραφία κ.τ.λ., προφανώς και δεν έχουν την ανάγκη της διεκδίκησης αναγνώρισης και προστασίας για να προσδιορίσουν τα θεμελιώδη συστατικά του μειονοτικού λόγου τους. Εξάλλου, είναι η οπτική γωνία από την

οποία σκοπούμε ως ερευνητές, αυτή που ουσιαστικά αναδεικνύει και σε τελευταία ανάλυση δημιουργεί το επιστημονικό αντικείμενο<sup>6</sup>. Για το δίκαιο λοιπόν, μειονοτικός λόγος υπάρχει, όταν και μόνο όταν υπάρχει διεκδίκηση. Διότι μόνο εφόσον υπάρχει διεκδίκηση υπάρχει ομάδα. Αλήθεια, τι είδους δεσμοί κοινωνικής συλλογικής συγκρότησης, έκφρασης και τέλος αντιπροσώπευσης θα μπορούσαν να ενώνουν δύο άτομα, τα οποία απλά και μόνο έχουν την ίδια καταγωγή; Η κοινή καταγωγή δεν αρκεί, όσο και αν είναι η αφηρητή συλλογική ύπαρξη της ομάδας. Και για το δίκαιο αυτό είναι προσδιοριστικό, από τη στιγμή που ο νομικός επεξεργάζεται είτε κανόνες ειρηνικής συμβίωσης των κοινοτήτων, είτε συγκεκριμένους κανόνες προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου. Δεν υπάρχει καμία μειονότητα να προστατευτεί από την στιγμή που η ίδια δεν εγείρει αξίωση προστασίας. Το δίκαιο δεν καλείται να «ανακαλύψει» πολιτισμικές κοινότητες, τούτο είναι δουλειά άλλων επιστημών: της ανθρωπολογίας, της εθνολογίας, κ.τ.λ. Σε μια κατεξοχήν αφαιρετική προοπτική, το δίκαιο καλείται να επεξεργαστεί κανονιστικούς όρους που θα καθιστούν ειρηνική και δίκαιη τη συνύπαρξη διαφορετικών κοινοτήτων στα πλαίσια του κράτους. Και μόνο τότε επεμβαίνει. Για τα υπόλοιπα, *laissez faire*. Αλλά για να το κάνει αυτό, ξεκινά από τη διεκδίκηση. Εάν δεν πληρούται αυτή η προϋπόθεση, η μειονότητα παραμένει αόρατη στη δημόσια σφαίρα. Γι' αυτό – για το δίκαιο η μειονότητα *είναι* η διεκδίκησή της.

Ο μειονοτικός λόγος στην Ελλάδα, όπως είπαμε προηγουμένως, ταλαντεύεται ανάμεσα στη διεκδίκηση της διαφοράς και την αξίωση της αδιαφορίας. Στη δεύτερη φάση αυτής της διαλεκτικής ταλάντευσης (την αξίωση της αδιαφορίας), το δίκαιο δεν μπορεί παρά να παραμείνει αδιάφορο. Όπως εξάλλου είπαμε, δεν συνιστά χρήση μειονοτικού δικαιώματος το να μιλά κάποιος τη γλώσσα του, ή σε τελευταία ανάλυση τη γλώσσα που θέλει. Ούτε συνιστά μειονοτικό δικαίωμα το να εκφράζει κάποιος ελεύθερα τα αισθήματα του ανήκειν του. Είμαστε της άποψης ότι η απάντηση της έννομης τάξης στους Έλληνες πολίτες που δεν θέλουν να προσδιορίζονται ως Έλληνες αλλά π.χ. ως Τούρκοι ή Μακεδόνες, πρέπει να είναι ακριβώς η αδιαφορία. Η δικανική προβληματική που αναπτύχθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην υπόθεση Σαδίκ<sup>7</sup>, ουσιαστικά εισάγει στο δεοντολογικό χώρο της ελευθερίας της έκφρασης (άρθρο 10) το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου να λέει ότι ανήκει ή όχι σε μια μειονότητα, και άρα να καθορίζει ο ίδιος τη φύση του ανήκειν του σε αυτήν. Η ελληνική έννομη τάξη οφείλει, εν προκειμένω, να μένει αδιάφορη, δηλαδή σε πρώτη φάση – αν μη τι άλλο – να πάψει να ποινικοποιεί το μειονοτικό λόγο. Το αν θα αναγνωρίσει με οποιονδήποτε πραιτέρω κανονιστικό τρόπο την ύπαρξη άλλων μειονοτήτων, και αν θα θεσπίσει ειδικούς κανόνες προστασίας είναι άλλο ζήτημα και σε τελευταία ανάλυση, σε αυτή τη φάση, ανεπίκαι-

ρο. Προτεύει η αποποινικοποίηση του μειονοτικού λόγου. Και δυστυχώς εδώ η Ελλάδα, κατέχει ένα θλιβερό ευρωπαϊκό πρωτείο, που την καθιστά συγκρίσιμη με κράτη που τουλάχιστον η ίδια δεν θέλει να συγκρίνεται.

Η πρώτη φάση αυτής της διαλεκτικής ταλάντευσης του μειονοτικού λόγου στην Ελλάδα, η διεκδίκηση της διαφοράς, πολλές φορές οριακά και μόνο διακρίνεται από την αξίωση της αδιαφορίας. Κάτι που είναι άλλωστε και σε τελευταία ανάλυση προβλέψιμο. Θα ήταν πολύ κοινότυπο να πούμε πως το μόνο προβλέψιμο του μειονοτικού λόγου είναι η προβλεψιμότητά του; Η διαλεκτική του δεν έχει ούτε σκοπό, ούτε τέλος. Είναι ανοιχτή και αβέβαιη ως προς την έκβασή της. Σε κάθε περίπτωση, η διεκδίκηση της διαφο-



ράς, που επιζητά νομική αναγνώριση και προστασία, δηλαδή *ειδικά* μειονοτικά δικαιώματα, σε αυτή τη φάση, αποτελεί επικαιρότητα για μια σειρά από ζητήματα της μειονότητας της Δυτικής Θράκης (αναβάθμιση της μειονοτικής εκπαίδευσης, εμπέδωση της θρησκευτικής ελευθερίας, λοιπά θέματα διοικητικού και αστικού δικαίου) καθώς και για τις υπόλοιπες θρησκευτικές μειονότητες. Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση οριακής διάκρισης ανάμεσα σε αξίωση αδιαφορίας και διεκδίκηση της διαφοράς είναι και η πιο πολύπλοκη περίπτωση των σλαβόφωνων Μακεδόνων, για τους οποίους όμως είναι παντελώς αδύνατον να συνάγουμε συμπεράσματα με συλλογικούς όρους. Πολύ σχηματικά, και φέρνοντας όλα τα αναπόδραστα ελαττώματα της τυπολογίας για τα οποία κάναμε λόγο προηγουμένως, θα λέγαμε ότι εδώ διακρίνουμε τρεις ομόκεντρους κύκλους. Ξεκινώντας από την περιφέρεια αυτών των κύκλων, έχουμε άτομα τα οποία στην πλειοψηφία τους έχουν ξεχάσει τη μητρική γλώσσα των προγόνων τους και άρα το μόνο ενοποιητικό στοιχείο είναι ο τόπος καταγωγής<sup>8</sup>. Σε αυτή την περίπτωση καθίσταται διακριτή η παντελής απουσία μειονοτικού λόγου. Προχωρώντας προς το κέντρο των κύκλων, ει-

σερχόμαστε σε ένα δεύτερο επίπεδο πολιτιστικής ομοιογένειας, πιο συνεκτικό διότι εδώ οι άνθρωποι μιλούν τη μειονοτική γλώσσα, αλλά και πάλι μη συστατικό μειονοτικού λόγου. Σε αυτό τον κύκλο, είναι η αξίωση για αδιαφορία ως προς τη χρήση της γλώσσας – και όχι η γλώσσα καθεαυτή – που αγγίζει τις παρυφές μειονοτικού λόγου. Και αυτό, διότι είδαμε πως μια τέτοια αξίωση αδιαφορίας καλύπτεται από την τρέχουσα στην Ευρώπη ερμηνεία του γενικού δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί κανείς ότι ακόμη και ο μειονοτικός λόγος του τρίτου και μικρότερου κύκλου, που επιζητά το δικαίωμα του αυτοκαθορισμού του ως εθνική ή εθνοτική μακεδονική μειονότητα, (θα έπρεπε να) καλύπτεται, ως ένα μεγάλο βαθμό, από

την ελευθερία της έκφρασης. Το γεγονός λοιπόν ότι το ελληνικό κράτος και οι κατά καιρούς διοικήσεις του, τείνουν να αρνούνται το δικαίωμα πολιτών να ανήκουν ή όχι σε μειονότητα, χρησιμοποιώντας το νομικό οπλοστάσιο ακόμη και του Ποινικού Κώδικα<sup>9</sup>, μειονοτικοποιεί συμπεριφορές που σαν τέτοιες δεν σημαίνουν και σπουδαία πράγματα για την έννομη τάξη. Η πρόταση «*είμαι Μακεδόνας*» είναι πρόταση αξίωσης αδιαφορίας, που δεν έχει να επιφέρει αλλαγές στην έννομη τάξη. Πολύ άνετα κάποιος σε ένα κράτος δικαίου μπορεί να λέει ότι είναι Μακεδόνας, Σουηδός, Αφρικάνος κ.τ.λ. χωρίς να τίθεται ζήτημα νομικής αναγνώρισης και θεσμοποίησης ανάλογης μειονότητας. Η προηγούμενη λοιπόν πρόταση καθίσταται μειονοτικός λόγος, μόνο και μόνο επειδή το περιεχόμενό της ερμηνεύεται ως παραβατική συμπεριφορά από την πλευρά της διοίκησης. Μια άλλη πρόταση που θα έλεγε ότι «*είμαι Μακεδόνας, και γι' αυτό θέλω εκπαίδευση ή δικαίωμα αναφοράς στις αρχές στη μητρική μου γλώσσα*» προφανώς διαφοροποιεί τα δεδομένα διότι ακριβώς διεκδικεί πλέον συγκεκριμένα ειδικά μειονοτικά δικαιώματα.

*Ανθρώπινα δικαιώματα και μειονοτικός λόγος στην Ελλάδα*

Τα ανθρωπίνα δικαιώματα και ο μειονοτικός λόγος είναι δύο μεγέθη που αναγκαστικά τέμνονται σε ένα κράτος δικαίου. Αυτό είναι συμφέρον και για το κράτος και για τις μειονότητες. Η μη συνάντησή τους είναι λόγος συγκρούσεων, συχνά ανεξέλεγκτων από το δίκαιο. Ολόκληρη η ιστορική και φιλοσοφική πορεία των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι μια ιστορία διεκδικήσεων. Αυτές γίνονται δικαιώματα, από τη στιγμή που καθίστανται τόσο επικίνδυνες και επισφαλείς για την περιβάλλουσα κοινότητα, που η ίδια αποφασίζει να τις ενδύσει με το μανδύα του δικαιώματος. Έτσι ο μειονοτικός λόγος νομιμοποιείται. Αυτό κάνει στις μέρες μας η Ευρώπη με τις μειονότητες και δείχνει να προβληματίζει την Ελλάδα. Σε αυτή τη γόνιμη προοπτική προβληματισμού και διαλόγου επιχειρήσαμε να συμβάλλουμε και εμείς με τούτη τη σύντομη μελέτη.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στη θέση του «μουσουλμάνος» χωρεί οποιοσδήποτε άλλος θρησκευτικός προσδιορισμός που υπάρχει στην Ελλάδα: εβραίος, καθολικός, προτεστάντης, μάρτυρας του Ιεχωβά, παλαιοημερολόγιτης, ευαγγελιστής κ.τ.λ.
2. Μπορούμε εδώ να κάνουμε μια αναφορά στη διαφορετική, πιο αρνητική ηθική χροιά που έχει ο όρος assimilation (αφομοίωση) από τον όρο integration (ενσωμάτωση).
3. Η χρήση του όρου «αμοιβαία» δεν παραπέμπει, παρά τα φαινόμενα, απευθείας στη λεγόμενη αρχή της αμοιβαιότητας. Είναι γνωστό για τους νομικούς, όχι όμως και ευρέως διαδεδομένο στην πολιτική πρακτική και στην κοινή περί δικαίου συνείδηση στην Ελλάδα ότι η αρχή της αμοιβαιότητας δεν εφαρμόζεται στο χώρο του διεθνούς δικαίου για ζητήματα που αφορούν στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το «ό,τι μας έκαναν θα τους κάνουμε» είναι νόμιμο σε περίπτωση που το αντισυμβαλλόμενο κράτος παραβεί μια διεθνή υποχρέωση εμπορικού λόγου, χάρη χαρακτήρα, αλλά είναι παράνομο στην περίπτωση που το αντισυμβαλλόμενο κράτος παραβεί μια υποχρέωση που έχει ως αντικείμενο προστασία δικαιωμάτων του ανθρώπου, διότι προφανώς τα τελευταία θεωρούνται υπέρτερο αγαθό από οποιαδήποτε άλλη ρύθμιση (Συνθήκη της Βιέννης του 1969 για το δίκαιο των Συνθηκών).
4. Η νομική θεωρία δέχεται ότι αφετηρία του διεθνούς δικαίου είναι οι συνθήκες της Βεσφαλίας του 1648 όπου εγκαταλείπεται για πρώτη φορά στην ευρωπαϊκή ιστορία η αρχή *cuius regio, cuius religio*, σύμφωνα με την οποία η αλλαγή θρησκευτικού δόγματος από τον άρχοντα δεν επιφέρει και αλλαγή του θρησκευτικού δόγματος των υποκειμένων του. Η εγκατάλειψη του *cuius regio, cuius religio* συνιστά και την πρώτη ένδειξη προστασίας της θρησκευτικής πίστης για πληθυσμούς που καθίστανται θρησκευτικά μειονοτικοί μετά τις μεγάλες εδαφικές ανακατατάξεις που έλαβαν χώρα με τις συνθήκες της Βεσφαλίας.
5. Η τελευταία αυτή παραλλαγή του μειονοτικού λόγου που επιχειρεί να θίξει και να προάγει τον πολιτιστικό χαρακτήρα των μειονοτικών διεκδικήσεων, υλοποιήθηκε μέσω της υπογραφής του *Χάρτη των Τοπικών και Περιφερειακών Γλωσσών* του Συμβουλίου της Ευρώπης (1992) που επιχειρεί μια παράδοση εκ πρώτης όψεως αλλά αποδοτική πολιτικά, αποσύνδεση των υποκειμένων από τη γλώσσα τους. Αυτό που εδώ καταρχήν προστατεύεται είναι η γλώσσα και όχι τα άτομα που την ομιλούν. Η Ελλάδα δεν έχει υπογράψει το Χάρτη, ο οποίος σύντομα τίθεται σε ισχύ.
6. Saussure F. de, *Cours de linguistique général*, Paris, Payot, 1968, σελ. 23.
7. Απόφαση της Επιτροπής (1/7/1994) σχετικά με την προσφυγή 18877/91. Η προσφυγή απορρίφθηκε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για διαδικαστικούς λόγους.

8. Εάν υπολογίσει δε κανείς ότι πριν την άφιξη Μικρασιατών και Ποιντών, το μεγαλύτερο τμήμα των ανθρώπων που κατοικούσαν την Μακεδονία, ήταν σλαβόφωνο, καθίσταται σαφές ότι ο υπολογισμός των σλαβόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας με βάση το γενεαλογικό τους δέντρο, ή με την ευρεία έννοια την καταγωγή τους, είναι μεθοδολογικά πλήρως εσφαλμένος και προφανώς πολιτικά επιβουλος.

9. Έχει επανειλημμένως γίνει χρήση από δικαστήρια του άρθρου 192 του Ποινικού Κώδικα, (έγκλημα διέγερσης των πολιτών σε αμοιβαία διχόνοια) για πολίτες της μειονότητας της Δυτικής Θράκης επειδή είπαν ότι είναι Τούρκοι. Βλ. και Τσιτσέλικη Κ., *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σελ. 332.

